

МАЛОВІДОМІ ПРАЦІ І. ПАНЬКЕВИЧА ТА І. ОГІЄНКА ПРО УКРАЇНСЬКІ ГОВОРИ ЗАКАРПАТТЯ

Анотація. У статті розглянуто маловідомі праці визначного українського діалектолога І. Панькевича про українські говори Закарпаття та рецензії видатного вченого І. Огієнка на діалектологічні розвідки І. Панькевича в журналі "Рідна мова" (Варшава, 1933–1939).

Ключові слова: Іван Панькевич, Іван Огієнко, журнал "Рідна мова", українська діалектологія, українські говори Закарпаття.

Summary. Unsufficiently known works of a prominent Ukrainian dialectologist I. Pankevych on Ukrainian dialects of Transcarpathia and a famous scientist I. Ohiyenko's reviews of the dialectological investigation of I. Pankevych given "in the journal "Native Tongue" – "Ridna Mova" (Warsaw, 1933–1939) have been considered in the article.

Key words: Ivan Pankevych, Ivan Ohiyenko, journal "Native Tongue" – "Ridna Mova", Ukrainian dialectology, Ukrainian dialects of Transcarpathia.

Тема "Діалектологія в журналі "Рідна мова", що був першим в історії України фаховим періодичним виданням з українського мовознавства, яке випускав у Варшаві протягом 1933–1939 років І. Огієнко, уже була в полі зору вчених. Цю проблему розробляли Й. О. Дзєндзелівський [2; 3; 5], О. Каньовська [7], О. Панасюк та Я. Чорненький [12].

На особливу увагу науковців-діалектологів заслуговують маловідомі публікації в журналі "Рідна мова" Івана Панькевича (1887–1958) – визначного українського вченого першої половини ХХ ст., який зробив помітний внесок у різні галузі науки, найбільше – в діалектологію.

У журналі "Рідна мова" нами виявлено 6 праць І. Панькевича. Частина з них стосується історії правопису на Закарпатті (3), одна стаття висвітлює історію чеської літературної мови, дві публікації, у т. ч. і некролог 1936 року, присвячені визначному європейському лінгвісту – А. Мейє, зокрема його поглядам на українську мову. Кілька розвідок І. Панькевича стосуються українських говорів Закарпаття:

1) праця "Українські південнокарпатські говори", надрукована в журналі "Рідна мова" 1935 року [14: 13–16], що була рецензією на статтю Г. Геровського "Jazyk Podkarpatské Rusi", вміщену в чеській краєзнавчій енциклопедії "Československá vlastivěda. III. Jazyk", яка вийшла за редакцією проф. Гуєра в Празі в 1934 році (с. 460–517);

2) праця "Нові студії говірок української мови", опублікована в ж. "Рідна мова" за 1935 рік [13: 63–68]. У ній подано бібліографічний опис розвідок з української діалектології, які з'явилися за останні місяці 1934 року. Тут зреферована стаття самого І. Панькевича "Говір сіл ріки Рускої був. Марамороша в Румунії", надрукована в "Науковому збірнику товариства "Просвіта" в Ужгороді" за 1934 рік (Річник Х. – С. 185–215).

У журналі "Рідна мова" протягом 1933–1934 років були також надруковані 2 рецензії І. Огієнка на діалектологічні розвідки І. Панькевича:

1) відгук "Огляд праць для вивчення української мови", вміщений у ж. "Рідна мова" за 1933 рік [11: 153–154], де серед інших розвідок розглянуто й

працю І. Панькевича про вимову карпатоукраїнського звука [ʎ];

2) у рубриці "Новини з української мови" [10: 83] Іван Огієнко подав короткий відгук про статтю І. Панькевича "Говір сіл ріки Рускої був. Марамороша в Румунії".

Енциклопедична стаття Г. Геровського "Jazyk Podkarpatské Rusi" поділена на 2 частини: 1. Народні говори (Lidova řeč Podkarpatské Rusi) і 2. Літературна мова (Literární jazyk Podkarpatské Rusi).

У першій частині, присвяченій діалектам Закарпаття, Г. Геровський 1) описав територію, яка заселена русинами в Закарпатті, 2) дослідив відношення українських закарпатських говорів до решти "руського язика", 3) подав класифікацію українських говорів Закарпаття.

І. Панькевич зупинився на двох останніх питаннях через те, що висновки Г. Геровського, на його думку, змушують це робити: автор "відкриває нам просто сенсаційні факти, що на них чомусь-то дотеперішні дослідники – і свої, і чужі (Брох, Дурново) – не звертали, чи, може, не звернули належної уваги" [14: 13].

Спочатку І. Панькевич говорить про відношення закарпатських говорів до інших говорів. Він наголошує, що Г. Геровський "відкриває" в закарпатських українських говірках такі риси, які, на його думку, відсутні зовсім в інших українських говорах, проте наявні в російських говорах. Він наводить 6 таких рис:

1) подвійність голосних звуків [o], [e], тобто наявність, крім звуків нормальної довготи, ще й вузьких звуків: *коня – кôні, село – на сѣлі*. Г. Геровський стверджує, що вузький звук [ě] відомий також у говорах російської мови;

2) пом'якшення приголосних звуків – губних, зубних та [p] перед наступним звуком [e]. Ця риса, за твердженням Г. Геровського, також споріднює закарпатські українські говірки з російськими;

3) збереження різниці між давніми звуками [ʎ] та [i], що, на думку Г. Геровського, "осамочують "карпаторусські" говори від решти українських, а з'єднують їх із великоруськими" [14: 13];

4) зникнення йоти (звука [j]) між голосними, передусім перед звуком [y]: *мау, маву*;

5) своєрідне творення вищого ступеня прикметників: *пустий – пуций, товстий – товциий*. На думку Г. Геровського, це творення відбулося за допомогою суфікса – *ий* (?), що додавався до кореня прикметника. Це явище, як стверджує Г. Геровський, не відоме в інших українських говорах, але збереглося в російській мові у формі прислівника *толице*;

6) форми минулого часу дієслів *вести, плести, мести, бости – вюг, пюг, мюг, бюг* – постали на основі такого ж фонетичного закону, що й у псковських говірках, де група приголосних *дл, тл* перейшла в *л* [14: 3–14].

На основі цих даних Г. Геровський зробив висновки про те, що південнокарпатські говори не належать до української мови, вони займають самостійне місце [14: 14].

І. Панькевич піддає гострій критиці погляди Г. Геровського, висловлюючи такі аргументи:

1) підкреслює, що докази Г. Геровського не витримують жодної критики;

2) більшість зазначених рис не обіймають усієї території південнокарпатських говорів, а поширені тільки на частині цієї території;

3) наведені Г. Геровським риси "ні в одному пункті не відповідають дійсності";

4) Г. Геровський дійшов до таких висновків "через необізнаність з іншими українськими говорами, у т. ч. і з найближчими – галицькими, що їх описали І. Верхратський, І. Зілинський, І. Свенціцький, А. Княжинський та ін. [14: 14]. І. Панькевич підкреслив: "Всі основи автора, що на них він побудував цілковиту окремішність південнокарпатських говорів, не мають ніякої ваги, а коли б він прослідив був здобутки нашої науки на полі діалектології, не попав би в такі суперечності з фактами мовними" [14: 15];

5) І. Панькевич наголосив на тенденційності Г. Геровського, який прагнув "у всіх наведених точках зблизити говори українські південнокарпатські з великоруськими" [14: 15];

6) всупереч Г. Геровському І. Панькевич стверджує, що українські південнокарпатські говори "сильно пов'язані історичним розвитком та такими самими тенденціями розвитку з найближчими говорами північнокарпатськими", тобто бойківськими, гуцульськими [14: 15];

7) І. Панькевич доводить, що К. Михальчук, видатний український діалектолог, ще в 1875 році підкреслив тісний зв'язок північно- й південнокарпатських говорів [14: 15].

І. Панькевич піддав критиці і класифікацію закарпатських говорів у праці Г. Геровського, де представлено аж 14 груп. Аргументи І. Панькевича такі:

а) критерії класифікації, запропоновані Г. Геровським, недосконалі, вони "досить неозначені, нерішучі", непослідовні: 1) то Г. Геровський стверджує, що закарпатські говори можна б поділити на 2 групи на основі наголосу – сталого й рухливого (це вже робив І. Верхратський); 2) однак розуміючи, що одного критерію не досить, він обирає й

інші критерії – фонетику (вимову): *кінь, кунь, кинь; кыснути – киснути* та под.; 3) насправді ж Г. Геровський узяв за основу рефлекси старих закритих звуків *о, е*, додаючи ще й інші явища на різних територіях, "що найчастіше територіально не годяться з рефlekсами *о, е*, забуваючи одночасно про інші, не менше важні явища, а навіть іноді чисто індивідуальним явищам приписує широке розповсюдження" [14: 15–16].

Коротку загальну характеристику цієї розвідки подав проф. Й. О. Дзендзелівський у статті про В. Гренджу-Донського [1: 53]. Він наголосив, що в своїй праці Г. Геровський тенденційно українські говори Закарпаття розглядає ізольовано від інших українських діалектів, зокрема і від сусідніх говорів району Українських Карпат (бойківських, гуцульських тощо). Його інформація свідчить, що автор не знає літератури про ці останні діалекти – праць І. Верхратського, І. Зілинського, А. Княжинського, Рабіївни. У той же час Г. Геровський ряд рис закарпатських говорів зіставляє з подібними явищами російських діалектів – псковських та ін.

Проф. Й. О. Дзендзелівський підсумовує: "Твердження Г. Геровського, що південнокарпатські говори займають самостійне місце і що їх не можна зарахувати до жодного іншого українського наріччя, як справедливо заявляє рецензент (тобто І. Панькевич – наше), не витримують ніякої критики" [1: 53].

Огляд статті І. Панькевича "Говір сіл ріки Рускої був. Марамороша в Румунії", де описано фонетику та словозміну говірок чотирьох сіл – Рус-Кривий, Рус-Поляна, Луги та Рускова, які, за твердженням Й. О. Дзендзелівського, належать до найстаршої української колонізації в Марамороші (їх назви згадані в пам'ятках XIV ст.), подав Й. О. Дзендзелівський у розвідці "Іван Панькевич як діалектолог" [4: 171–173].

Проте цікаво знати, на що звернув увагу сам І. Панькевич, реферуючи свою статтю для журналу "Рідна мова" у розвідці "Нові студії говірок української мови":

1) він наголосив, що говори чотирьох сіл, описаних у статті, є "перехідними говорами між гуцульськими горішнього Черемоша та говорами південного Марамороша на Закарпатті" [13: 66];

2) дослідник відзначив 10 говіркових рис 4-х сіл, що були спільні з гуцульськими: а) втрата звука [ы] і зміна його на середній звук [u]: *дим, син*; б) ширша вимова звука [u] з нахилом до звука [e]: *роби^ети^е, ди^ем*; в) поява звука [u] після губних на місці старого [o] в закритих складах: *биб, збир, тид, мист*; г) втрата м'якості зубних *з, с, ц*: *дес, круз = кризь, хлопец*; г) напівм'якість шиплячих *ж, ш*: *жяба, шяпка*; д) відсутність [л] після губних у дієсловах, корінь яких у теперішньому часі закінчується на губні *б, п, м*: *роб'ю, син'ю, лам'ю*; е) збереження різниці в давальному та орудному відмінках іменників *о-основ*: *вівчареви, вівчарем*, а не *вівчарьови, вівчарьом*; є) збереження в родовому та давальному відмінках займенників старих закінчень *-его, -ему* після шип-

лячих: *нашого, нашему, чужого, чужему*; ж) опускання *t* в 3 ос. мн. дієслів *и*-класу: *роб'я, нося*; з) *м'який* [ʼа] рідко переходить в [ʼe]: *п'сть, зіле* [13: 66];

3) учений вказав на 7 рис, які спільні для 4-х обстежуваних ним сіл та долішньомарамороських: 1) звук [y] на місці старого [o] в закритих складах, але не після губних приголосних: *кунь, дум, руг*; 2) звук [ʼy] на місці старого [e] в закритих складах: *нюс, в'юз* (замість *ніс, віз*); 3) збереження м'якого [ʼа] в усіх майже позиціях: *ч'асто, м'ясо, теля*; 4) часткове ствердіння шиплячих [ж], [ш]: *ношу, можу*; 5) закінчення *-ме* дієслів у 1 ос. мн.: *ходиме*; 6) творення складених дієслівних форм майбутнього часу за допомогою *буду*, непоширеність складних форм на *-му*; 7) своєрідні форми минулого часу дієслів *вести, плести, мести, бости*: *в'юх, плюх, м'юх, бух* [13: 66–67].

Ця інформація про працю Івана Панькевича "Говір сіл ріки Рускої був. Марамороша в Румунії" відсутня в статті Й. О. Дзензелівського про І. Панькевича 1969 року [4: 171–173] та в його ж праці 2000 року "Іван Огієнко – діалектолог і організатор діалектологічних досліджень" [2].

І. Огієнко в рубриці "Новини з української мови" журналу "Рідна мова" за 1934 рік подав короткий відгук про статтю І. Панькевича "Говір сіл ріки Рускої був. Марамороша в Румунії" [10: 83]. Зокрема, автор повідомив про основний зміст праці І. Панькевича – докладний опис фонетики (найбільше) та морфології (меншою мірою) рушанського говору, що поширений уздовж річки Руської у селах Рус-Кривий, Поляни, Луги і Рускова. Це старі українські села, відомі з актів уже в XIV ст. І. Огієнко вказує, що вивчення рушанського говору "дає цінний матеріал для історії говору гуцульського" [10: 83]. І. Огієнко, підкреслюючи значення праці І. Панькевича, наводить одне з його висновкових тверджень про те, що на основі рушанського говору "маємо вияснений та констатований зв'язок між говорами долішньомарамороськими й буковинськими, а тим самим пізнаємо й стару дорогу й напрям переселення через Рускову на Сигіт і далі на захід" [10: 83].

І. Огієнко висловив і окремі критичні міркування щодо праці І. Панькевича:

1) автор залишив поза увагою синтаксис говору, а його дослідження дало б "цінні матеріали",

2) має місце різнобій у граматичній термінології.

На думку рецензента, "мусимо – за прикладом цілого культурного світу – вживати тільки однієї граматичної термінології, академічної" [10: 83].

Стаття Й. О. Дзензелівського "Іван Огієнко – діалектолог і організатор діалектологічних досліджень" 2000 року подає кількарядкову інформацію про вище проаналізовану рецензію І. Огієнка на працю І. Панькевича "Говір сіл ріки Рускої був. Марамороша в Румунії" [2: 265]. Тут вказано на позитивні сторони та недоліки праці І. Панькевича, відзначені І. Огієнком. Підкреслено, що зауваження І. Огієнка стосовно граматичної термінології "досить слушне,

і інші рецензенти праць І. Панькевича на це звертали увагу". Зокрема, таке зауваження робив М. Рудницький у рецензії на монографію І. Панькевича "Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей" (Прага, 1938) [2: 265].

У 1931 році в Празі була надрукована стаття І. Панькевича стосовно вимови карпатоукраїнського звука [ʼy]. Вона називалася "O domnělé diftongické výslovnosti hlásky *ы* v ukrajinšých nářečích Podkarpatské Rusi a vych. Slovenska" і була вміщена в журналі "Casopis pro moderní filologii" (ročník XVI. – Praha, 1931. – S. 151–155).

Й. О. Дзензелівський подав загальний огляд цієї розвідки І. Панькевича у статті "Іван Панькевич як діалектолог" [4: 170–171]. Він зазначив:

1) до появи статті І. Панькевича в славистиці була усталена думка про те, що давній слов'янський звук [ʼy] був дифтонгом (П. Житецький, Б. Ляпунов, О. Томсон, А. Мейє та ін.);

2) у 1876 році О. Кочубинський висловив думку про те, що в говірках русинів Спиша та Шариша він виявив звук [ʼy] дифтонгічного характеру. На основі цього твердження укріпилася думка про дифтонгічну природу праслов'янського [ʼy];

3) І. Панькевич у своїй статті зауважив, що попередні дослідники українських говорів Закарпаття та Східної Словаччини А. Семенович, І. Верхратський та О. Брех не вважали, що закарпатський звук [ʼy] – це дифтонг;

4) І. Панькевич також стверджує, що закарпатський звук [ʼy] – це не дифтонг. І. Панькевич підкреслив, що ніде не чув дифтонгічної вимови цього звука, хоча обстежив понад 100 сіл Закарпаття. За допомогою штучного піднебіння та пристроїв Аткинсона і Грандгенца вчений провів експериментальне дослідження цього звука, записавши його вимову у 4-х мовців – І. Шлепечького з Шариського Буківця, І. Брези з с. Ярок біля Ужгорода, М. Турка з с. Золотарево в Марамороші та І. Дем'яна з с. В. Верещок на Березькій Верховині. І. Панькевич подав у статті 9 палатограм. Й. О. Дзензелівський підсумував: "У результаті своїх досліджень І. Панькевич приходиться до незаперечного висновку, що закарпатський звук *ы* не дифтонг" [4: 170–171].

У статті Й. О. Дзензелівського, присвяченій І. Панькевичу, відсутня інформація про рецензію І. Огієнка на працю І. Панькевича стосовно вимови звука [ʼy].

І. Огієнко у рубриці "Огляд праць для вивчення української мови" подав коротку рецензію на зазначену розвідку І. Панькевича в журналі "Рідна мова" за 1939 рік [11: 153–154]. Він називає її цінною передусім через те, що вона побудована на власних спостереженнях автора, який побував більше як у 100 закарпатських селах, а також зробив кілька експериментальних дослідів стосовно мовлення українців в різних містах Закарпаття [11: 153]. На основі такої величезної джерельної бази І. Панькевич дійшов висновку про те, що звук [ʼy] "українських діалектів на південній стороні Карпат (у теперішній Підкарпатській Україні та Східній

Словаччині) – то голосна монофтонгічна, а не дифтонг”, цей карпатоукраїнський звук твориться “тільки під заднім твердим піднебінням або зовсім аж під м’яким, але ніколи спереду, як то буває при голоснім *r*” [11: 154].

Такої ж думки, як наголошує І. Панькевич, дотримувалися А. Семенович, І.Верхратський, О. Брех, які також особисто досліджували ці говори.

Цей висновок І. Панькевича, за словами І. Огієнка, суперечить твердженню окремих учених про дифтонгічну вимову карпатоукраїнського звука [ы]. Про це писали, зокрема, А. Кочубинський (“Записки Новороссийского университета”, 1876 р.), докладне обґрунтування цього подав професор Одеського університету А. Томсон у праці “Beiträge zur Geschichte des Diphthongs *ы* in den slavischen Sprachen”, що надрукована в ж. “Zeitschrift für slawische Philologie” (1927. – № 4. – С. 345) [11: 153].

І. Огієнко висловив і деякі критичні міркування щодо праці І. Панькевича:

1) автор не врахував усієї літератури стосовно цієї проблеми, хоч вона кількісно і невелика. Зокрема, не використав інших праць А. Томсона про це питання (опубл. в ж. “Русский филологический вестник” (1905, кн. 2. – С. 45 і далі; праця 1911 р. та ін.). Цієї теми, як засвідчив І. Огієнко, торкалися ще Мелетій Смотрицький, Б. Ляпунов, Б. Цонев, А. Мейє та ін. Повний огляд літератури щодо зазначеної проблеми подали С. Кульбакін у праці “Древнецерковно-славянский язык” (Харків, 1913. – С. 67) та І. Огієнко (“Фонетика”, 1927. – С. 229–235);

2) до твердження І. Панькевича про те, що первісна артикуляція звука [ы] збереглася тільки в російських, білоруських та деяких карпатських говорах, І. Огієнко додає: “Здається, сюди треба зарахувати ще й мову польську” [11: 154].

Й. О. Дзензелівський у праці “Іван Огієнко – діалектолог і організатор діалектологічних досліджень” 2000 року вмістив кількарядкову інформацію про рецензію І. Огієнка на розвідку І. Панькевича, присвячену звукові [ы] [2: 265].

На основі вищевикладеного можемо зробити такі висновки:

1. у журналі “Рідна мова” опубліковані 2 розвідки І. Панькевича з української діалектології “Українські південнокарпатські говори” (1935), “Нові студії говірок української мови” (1935), у яких приділена увага й українським говорам Закарпаття.

У першій з них у зв’язку з рецензуванням праці Г. Геровського піддано гострій критиці висновок Г. Геровського про те, що південнокарпатські говори не належать до української мови, займають самостійне місце від усіх інших українських говорів, вони споріднені з російськими говорами. Як бачимо, І. Панькевич ще у міжвоєнний період по-науковому, аргументовано спростував хибні твердження про природу українських говорів Закарпаття, що вже тоді ставали методологічним підґрунтям для тези про закарпатських русинів як окремих народ, їх мову як самостійну слов’янську мову, про необхідність формування й окремої русинської літературної мови. Як відомо, такі хибні погляди, які висловлював москвофіл Г. Геровський ще у 30-і роки ХХ ст. і які були спростовані ще до Другої світової війни, виявляються подекуди на Закарпатті ще й тепер;

2. І. Огієнко, прорецензувавши праці І. Панькевича “Говір сіл ріки Рускої був. Марамороша в Румунії” та “O domnělé diftongické výslovnosti hlásky *ы* v ukrajských nářečích Podkarpatské Rusi a vych. Slovenska”, підкреслив вагоме значення обох розвідок І. Панькевича для українського мовознавства, назвавши їх цінним внеском у науку передусім через те, що ці праці побудовані на власних спостереженнях ученого, який на той час (до 1933 року) обстежив самостійно понад 100 закарпатських сіл. І. Огієнко висловив і окремі зауваження до обох розвідок І. Панькевича;

3. важливо наголосити, що відомі бібліографії праць І. Панькевича М. Мушинки (1969), М. Дольницької (2002) та М. Мушинки (2002) не подають деяких з розглянутих нами праць. Зокрема, в бібліографії М. Мушинки 1969 року відсутня праця І. Панькевича “Нові студії говірок української мови” [8: 63–68], а в бібліографії М. Дольницької 2002 р. немає серед опублікованих праць обох статей І. Панькевича, надрукованих у ж. “Рідна мова”, – “Українські південнокарпатські говори” та “Нові студії говірок української мови” [6: 177–193]. Не згадано публікацій І. Панькевича з діалектології в журналі “Рідна мова” та рецензій Івана Огієнка на розвідки вченого-діалектолога також у кандидатській дисертації В. Й. Чикут “Наукові досягнення І. А. Панькевича і їх вплив на розвиток українознавчих лінгвістичних студій” (Ужгород, 2008) [15], хоча новіші праці Й. О. Дзензелівського 1995 та 2000 років вже подали відомості про ці публікації.

Література

1. Дзензелівський Й. В. Гренджа-Донський на сторінках журналу “Рідна мова” // Дукля. – 1995. – № 3. – С. 48–53.

2. Дзензелівський Йосип. Іван Огієнко – діалектолог і організатор діалектологічних досліджень // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. 239. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – С. 257–269.

3. Дзензелівський Йосип. Іван Огієнко як діалектолог і організатор діалектологічних досліджень // Іван Огієнко (Незабутні імена української науки). Тези доп. Всеукраїнської наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (26–27 травня 1992 р.): У 2-х ч. – Львів, 1992. – Ч. 1. – С. 74–77.

4. Дзензелівський Йосип. Іван Панькевич як діалектолог // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Т. 4. Книга перша. – Пряшів, 1969. – С. 171–173.

5. Дзензелівський Й. Питання діалектології на сторінках журналу "Рідна мова" // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. Огієнка в контексті українського національного відродження: до 110-річчя від дня народження. Тези доп. наук.-теорет. конф. (квітень 1992 р.). – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 95–98.
6. Дольницька Марта. Нова бібліографія праць Івана Панькевича // Ivan Paňkevič a otázky spisovného jazyka: Štúdie a materiály (Іван Панькевич та питання літературної мови: Статті та матеріали). – Пряшів, 2002. – С. 177–193.
7. Канювська О. Діалектні матеріали часопису "Рідна мова" // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наук. праць. Вип. 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзензелівського. – Ужгород, 2001. – С. 238–241.
8. Мушинка Микола. Бібліографія праць доц. д-ра Івана Панькевича // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Т. 4. Книга перша. – Пряшів, 1969. – С. 148–164.
9. Мушинка Микола. З рукописного архіву Івана Панькевича // Ivan Paňkevič a otázky spisovného jazyka: Štúdie a materiály (Іван Панькевич та питання літературної мови: Статті та матеріали). – Пряшів, 2002. – С. 194–207.
10. Огієнко І. Новини з української мови // Рідна мова. – 1934. – Ч. 2. – С. 83.
11. Огієнко І. Огляд праць для вивчення української мови // Рідна мова. – 1933. – Ч. 4. – С. 153–154.
12. Панасюк О., Чорненький Я. Щомісячник "Рідна мова" Івана Огієнка та питання діалектології // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наук. праць. Вип. 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзензелівського. – Ужгород, 2001. – С. 413–417.
13. Панькевич І. Нові студії говірок української мови // Рідна мова. – 1935. – Ч. 2. – С. 63–68.
14. Панькевич І. Українські південнокарпатські говори // Рідна мова. – 1935. – Ч. 1. – С. 13–16.
15. Чикут Віта Йосипівна. Наукові досягнення І. А. Панькевича і їх вплив на розвиток українознавчих лінгвістичних галузей: Автореф. дис. ... канд філол. наук. – Ужгород, 2008. – 19 с.